

УДК 371.2:262.12

Галина РОЗЛУЦЬКА

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
м. Ужгород, Україна
e-mail: grozlutska@ukr.net

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄПИСКОПІВ МУКАЧІВСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЄПАРХІЇ У XVIII СТ.

Стаття присвячена вивченню й аналізу організаційно-педагогічної діяльності єпископів Мукачівської греко-католицької єпархії у XVIII ст., які значно вплинули на формування й розвиток народної освіти в закарпатському краї. Встановлено, що єпископи (Й. Де Камеліс, М. Ольшавський, І. Брадач, А. Бачинський) долучилися до організації початкових шкіл на Закарпатті, створення підручників й абеток рідною мовою, відкриття Мукачівської богословської школи та її подальшої реорганізації в Ужгородську богословську семінарію. З'ясовано, що національно-культурна ідентифікація закарпатського населення досліджуваного періоду безпосередньо пов'язувалася з греко-католицькою церквою та церковнослов'янською мовою, яку греко-католицьке духовенство наближувало у своїх працях до розмовної мови.

Ключові слова: єпископи, Мукачівська греко-католицька єпархія, народна освіта, початкові школи, богословська школа, духовна семінарія.

Гуманістична спрямованість сучасного освітньо-виховного процесу в Україні демонструє необхідність формування гармонійно розвиненої особистості зі стійкою громадянською позицією, високими моральними, духовними й національними ідеалами. Як зазначено в Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Концепції гуманітарного розвитку України до 2020 року, Концепції Нової української школи, виховання молодого покоління повинно відбуватися на основі синтезу національних, моральних і загальнокультурних цінностей, духовної історії й культури свого народу з одного боку, на засадах толерантності та поваги до інших народів.

Пошук ефективних шляхів реалізації ідей національного виховання дітей та молоді в сучасних реаліях вимагає перегляду історичного досвіду, особливо на тих етапах, що позначилися боротьбою за культурно-національну totoжність українців в умовах асиміляції. До таких складних суспільно-історичних періодів належить діяльність Греко-Католицької Церкви на Закарпатті, що була впродовж століть провідником духовних, національних, моральних, культурних цінностей, увираженням національної самоідентифікації руського (українського) народу на закарпатських землях.

Питання впливу різних релігійних конфесій на розвиток шкільництва в Україні, в тому числі й на Закарпатті, досліджували історики, культурологи, історики педагогіки, філософи. Серед відомих науковців слід назвати М. Грушевського, В. Кеміня, І. Крип'якевича, Г. Лужницького, В. Любаченко, І. Огієнка, Б. Ступарика, Г. Філіпчука та

ін. У дослідженнях Г. Ващенко, А. Вихруца, О. Вишневецького, В. Вуса, Р. Костенка, С. Сірополка, Л. Суятінова, О. Сухомлинської акцентовано увагу на проблемі виховного впливу релігії на розвиток особистості.

Значно менше дослідницької уваги приділено питанням наукової й освітньої діяльності окремих представників Греко-Католицької Церкви на Закарпатті у період відкритого протистояння між римо-католицьким духовенством на чолі з Егерським єпископатом, що прагнули мадяризувати східних християн та представниками Мукачівської єпархії, які протистояли асиміляційній політиці на закарпатських землях через проведення активної просвітницької, наукової й освітньої діяльності. Зазначеної проблеми опосередковано торкалися такі науковці, як Д. Бендас, Ю. Волошин, С. Гелей, В. Дмитрук, В. Кічера [2], В. Лубський, С. Пап, А. Пекар [5], Ю. Щербяк.

Відтак, мета статті полягає у дослідженні організаційно-педагогічної діяльності єпископів Мукачівської єпархії у XVIII ст., які відіграли ключову роль у формуванні національної самосвідомості закарпатського населення та розвитку педагогічної думки на Закарпатті.

Після підписання Ужгородської унії в 1646 році, закарпатське духовенство відчуло незначні зрушення у своєму матеріальному становищі. Завдяки копіткій праці Йосифа Де Камеліса, мукачівського єпископа 1689–1706 рр., цісар Леопольд I у 1692 році видав грамоту, за якою греко-католицькі священники мали такі ж самі права і привілеї, що й священнослужителі латинського

кліру. Проте, узаконення прав закарпатських греко-католицьких священників та їх реалізація у повсякденному житті тривали впродовж кількох десятиліть. Подібні грамоти були видані в наступні роки цісарем Карлом IV (1720 р.) за сприяння мукачівського єпископа Ю. Бізанця та Марією Терезією (1741 р.) [5, 122]. Остаточо ж закарпатське уніатське духовенство одержало ці привілеї і пільги (звільнення від панщини, отримання земельних наділів, матеріальне забезпечення) після канонічного створення Мукачівської єпархії в 1771 році. Слід зазначити, що покращення матеріального становища священників сприяло підняттю рівня їх освіченості й культури.

Постійна боротьба, що точилася між представниками Мукачівської єпархії та Егерським єпископатом упродовж XVIII ст., в якій питання латинізації церкви на закарпатських землях було ключовим, стала рушійним чинником в утвердженні думки про створення богословських шкіл та надання кандидатам у священнослужителі відповідної освіти й виховання. Перші кроки у цьому напрямі були зроблені ще Йосифом Де Камелісом, який звернув увагу на необхідність належного виховання і навчання священників, котрі безпосередньо займатимуться душпастирською роботою й просвітою серед місцевого населення: «... до цього часу ніхто не дбав про створення народних шкіл для виховання простого народу, тим більше про створення відповідних шкіл чи семінарій для виховання духовенства, як це заведено в інших дієцезіях... Стараюся знайти якийсь спосіб, щоб зберегти і зміцнити тут (на закарпатських землях, які входили до Мукачівської єпархії – прим. авт.) святу віру. Однак виглядає, що єдиним способом є створення семінарій у цій стороні, хоча б якоїсь школи, з якої б виходили достатньо підготовлені кандидати до душпастирської праці» [9, 363]. Проте, задумам Йосифа Де Камеліса не судилося збутися. Через брак коштів та небажання Егерського єпископату, який чинив супротив поширенню руської (української) мови у богослужіннях, семінарія не була відкрита.

Слід додати, що Йосиф Де Камеліс зробив вагомий внесок у розвиток освіти на закарпатських землях. За його ініціативи у Тирнавській єзуїтській семінарії у 1704 році було започатковано спеціальний стипендіальний фонд для продовження тут навчання здібних закарпатських учнів. З цього фонду виділялися кошти не тільки на навчання, а й на утримання трьох учнів з Мукачівської єпархії щорічно [8, 39]. Крім цього, Йосиф Де Камеліс видав у Тирнавській друкарні «Казуїстику» (1692 р.), «Катехизис» (1697 р.) та «Буквар» (1699 р.) для майбутніх і дійсних священників

Мукачівської єпархії. Як зазначає В. Кічера, при монастирі на Чернечій горі біля Мукачева діяла школа для місцевого населення ще за часів єпископства Іоана Грегоровича (1627–1632 рр.) [2, 45]. Саме у її навчально-виховному процесі використовувалися праці Йосифа Де Камеліса. Він усвідомлював важливе значення освіти для духовенства, діяльність якого повинна була бути зосереджена на роз'ясненні простому народу основних правил греко-католицької віри, Святого Письма, християнсько-моральних цінностей.

Заснування Мукачівської богословської школи пов'язане з діяльністю іншого єпископа – Мануїла Ольшавського (1700–1767 рр.). Він навчався у Тирнавській семінарії, в якій став доктором теології. У 1743 році його було висвячено у єпископи. Уся діяльність М. Ольшавського була спрямована на звільнення Мукачівської єпархії з-під юрисдикції Егерського єпископату.

Задля підвищення рівня освіченості місцевих священників у 1744 році він організував богословську школу, яка була дворічною, а в 1757 році єпископ продовжив тут навчання до трьох років [5, 134]. За даними В. Гаджеги, в середині XVIII ст. Мукачівську богословську школу відвідували біля 80 учнів, а до 1760 року їхня кількість зросла аж до 175 осіб [1, 34].

Мукачівська богословська школа, як було зазначено вище, складалася з двох класів: у першому – навчали грамоти, читанню церковних книг, церковного співу й обрадів, скоропису, а в другому (богословському) класі навчання було спрямоване на вивчення основ богослов'я за «Катехизисом» Де Камеліса та «Казуїстики», тобто практичного богослов'я. Усі кандидати у священнослужителі повинні були вивчати зазначені вчителями уривки зі Святого Письма, щомісяця складати і виголошувати проповіді. Кращі з вихованців богословської школи могли бути скеровані вчителями до вищих латинських богословських шкіл.

З метою полегшення вивчення латинської мови у вищих богословських школах, М. Ольшавський уклав перший підручник «Elementa puerilis institutionis in lingua latina. Начало писменъ дѣтемъ къ насавленію на латинскомъ ѡзыкъ» (1746 р.) з паралельним вивченням латинської та церковнослов'янської мов. Це був свого роду буквар, в якому подавалося графічне зображення слов'янських букв та їх еквіваленти латиною, різноманітні буквосполучення, римські й латинські цифри. Згодом подавалися молитви, церковні заповіді та інші канони церкви. Додамо, що М. Ольшавський уклав також «Регули» (1758 р.) – звід правил для майбутніх священників. У них він прописав якими якостями повинен володіти священник, що не

слід робити учню богословської школи аби не бути відрахованим, як йому слід поводитися у школі та за її межами тощо.

За час його керівництва єпархією розширилася мережа приходських шкіл на теренах Закарпаття. Майже при кожній греко-католицькій церкві організувалася школа, в якій приходський священник навчав дітей читанню та основ релігії. Отож, діяльність єпископа М. Ольшавського була спрямована на розвиток шкільництва закарпатського краю, підняття рівня освіти духовенства Закарпаття, виховання й просвіту руського населення через активну душпастирську роботу священників.

Наступником М. Ольшавського у просвітницькій й організаційно-педагогічній роботі серед населення закарпатського краю був Іоанн Бардач (1732–1772 рр.). Слід зазначити, що саме І. Бардач став першим канонічним єпископом Мукачівської єпархії. Ще у 1764 році М. Ольшавський відправив його до імператорського двору Марії Терезії у справах звільнення Мукачівської єпархії з-під юрисдикції Егерського єпископату. Завдяки зусиллям І. Бардача у 1771 році Мукачівська єпархія отримала статус канонічної. Деякі історики вважають, що він є автором «Букваря» та «Сборника церковних моленій», виданих у 1770 році у Віденській типографії Курцбека [7, 59]. У період своєї діяльності І. Бардач видав циркуляр (1762 р.), в якому наголошено на важливості приходського навчання й виховання руських дітей та вказано на обов'язки півце-учителя і батьків дітей, що відвідують школу [7, 72–73]. З цього документу довідуємося, що єпископ наголошував на необхідності системного навчання і християнського виховання дітей; наказував священникам-учителям слідкувати за відвідуванням дітей школи; вважав за необхідне проводити роз'яснювальну роботу серед батьків, котрі повинні свідомо підходити до навчання своїх дітей, їх виховання; наказував синам священників продовжувати навчання у Мукачівській богословській школі. В іншому листі-циркулярі від 1769 року І. Бардач окреслив програму навчання дітей у приходських школах, в якому вбачав рушійну силу розвитку руського (українського) народу, його виходу з темряви [4, 14].

І. Бардач продовжив справу М. Ольшавського щодо розбудови Мукачівської богословської школи. Так, у 1767 році Марія Терезія перенесла фундацію (стипендіальний фонд) з Егерської семінарії до Мукачівської богословської школи, тим самим, покращивши її матеріальне становище. За часів єпископства І. Бардача навчання в школі продовжилось до чотирьох років, а її академічний рівень значно зріс завдяки постійній викладаць-

кій роботі чотирьох професорів-теологів [5, 137]. І. Бардач безпосередньо долучився і до організації навчального процесу богословської школи. Він розробив правила внутрішнього порядку Мукачівської богословської школи [4, 16]. Зазначимо, що ці правила були написані тогочасною руською мовою та перекладені латиною.

Вагому роль у культурно-освітньому розвитку закарпатського краю відіграв видатний єпископ – Андрій Бачинський (1732–1809 рр.). Про його просвітницьку й релігійну діяльність написано багато досліджень. Серед їх авторів назвемо найбільш відомих: О. Баран, А. Волошин, М. Лучкай, Ф. Потушняк, Є. Сабов, І. Удварі [7], С. Федака [8], А. Шлептицький та ін. У нашій розвідці звернемо увагу на організаційно-педагогічну складову діяльності А. Бачинського.

На прохання А. Бачинського, у 1775 році Марія Терезія перенесла резиденцію Мукачівської єпархії до Ужгорода, а Ужгородський замок почав слугувати приміщенням для богословської школи. Реставрація приміщення тривала понад три роки, тому й відкриття школи відбулося лише у 1778 році. За сприяння А. Бачинського, Мукачівська богословська школа була перетворена на Ужгородську духовну семінарію, де почали готувати священників для потреб руської громади, а також переучувати кліриків, що одержали латинську богословську освіту. Як зазначає А. Пекар, «...Бачинський мав чимало клопотів з тими клириками, які покінчили свої богословські студії в латинських семінаріях, де не мали духовника свого обряду. Тож після свого повороту, вони мусіли ще доучуватися церковно-слов'янської мови, пасторального богослов'я й обрядів... При семінарії владика заснував для них т. зв. «дім для пресвітерів», в якому міг був примістити біля 15 закінчених богословів, які доучувалися літургійної мови й обрядів» [5, 138–139]. Слід підкреслити, що навчання в семінарії проходило руською (українською) мовою, на чому наполегливо настоював А. Бачинський. Програма навчання тут була подібною до програм латинських богословських семінарій Угорського королівства. Різниця полягала тільки у тому, що в Ужгородській семінарії більше уваги приділяли вивченню східнохристиянського обряду та церковнослов'янської мови, яка у той час ідентифікувалася з мовою простого закарпатського населення.

Усвідомлюючи важливе значення народного шкільництва для закарпатського народу, єпископ звернувся до Австрійського уряду з проханням відкрити в Ужгороді учительську семінарію. Завдяки його клопотанням наприкінці XVIII ст. на Закарпатті було створено першу в регіоні учительську

семинарію. Цьому передував процес перенесення вчительських тримісячних курсів, які за ініціативою єпископа створювалися у великих населених пунктах Закарпаття, до Ужгорода. Саме на їх базі була організована вчительська семінарія.

За часів А. Бачинського відбувся досить стрімкий розвиток народної освіти краю. За його ініціативою при греко-католицьких церквах засновувалися народні школи, в яких мовою викладання була руська. Єпископ сприяв виданню букварів і підручників для народних шкіл рідною мовою. З цією метою він навіть звернувся до Намісницької ради з проектом про впровадження в початковий процес закарпатських народних шкіл підручників рідною мовою: «предкладаю таблицю руського алфавіту як кириличного, так і громадянського друку,... шанобливо умоваючи при цьому не відкладати на довгий час друкування такого роду посібників, тому що наші народні школи, з яких деякі працюють успішно не досягають бажаного рівня з-за нестачі підручників» [6, 248]. Цей проект частково був реалізований через надання дозволу на друкування підручників руською мовою в книгарні Будинського університету. Крім цього, церковнослов'янську літературу видавали в книгарні Курцбека, дозвіл на друкування якої він отримав від Марії Терезії на 20 років. У 1790 році він повідомляв про передачу 3 000 букварів до єпархіального управління в Ужгороді [3, 100]. Як

видно, організаційно-педагогічна діяльність А. Бачинського була спрямована на розвиток народної освіти на Закарпатті, впровадженні руської мови в навчальний процес не тільки початкових, але й середніх шкіл (семинарій), наближенні церковнослов'янської мови до народної, обстоювання прав рідної мови у богослужіннях, освіті й науці.

Отже, формування народного шкільництва на закарпатських землях досліджуваного періоду залежало від позиції, насамперед, єпископів Мукачівської єпархії. Греко-католицька церква опікувалася і народними школами, що в переважній більшості були приходськими, і семінаріями, в яких готували священників та вчителів для місцевого населення. Завдяки невтомній просвітницькій та організаційно-педагогічній діяльності духовенства Мукачівської єпархії культурно-національне життя закарпатського населення ідентифікувалося з церковнослов'янською мовою, яку активно пропагувала греко-католицька церква. Саме вона протистояла спробам денационалізації руського населення краю, яке не мало власної держави і постійно було під тиском панівних імперій. Перспективним напрямом дослідження є вивчення діяльності духовенства Мукачівської єпархії у наступні історичні періоди, з'ясування їх внеску у розвиток шкільництва краю та формування національної свідомості закарпатського населення.

Список використаних джерел

1. Гаджега В. Виховання молодого клиру Мукачівської єпархії / В. Гаджега // Праці греко-католицької Богословської Академії у Львові. — Львів, 1936. — Т. III. — С. 25—59.
2. Кічера В. Культурно-освітня діяльність монахів-василіан на Закарпатті в угорський та австро-угорський період / В. Кічера // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія історія. — Ужгород, 2007. — Вип. 19. — С. 44—48.
3. Кондратович І. Стремління за руську печатню на Подкарпатской Русі и памятники старопечатных церковных книг / І. Кондратович // Подкарпатская Русь. — Ужгород, 1924. — Рочник 1. — Чис. 4. — С. 100.
4. Лелекач Н. Мункачевска богословска школа (1744 — 1776) / Н. Лелекач. — Унгварь: Друкарня Подкарпатского Общества Наук, 1943. — 24 с.
5. Пекар А. Нариси історії церкви Закарпаття. Записки ЧСВВ / Атанасій Пекар. — Львів: Вид-во Отців Василіан «Місіонер». — Том II. — Рим-Львів, 1997. — 493 с.
6. Рудловчак О. З історії наших букварів кінця XVII – зачатку XX ст. / О. Рудловчак. // Біля джерел сучасності. — Братислава — Пряшів, 1981. — С. 237—260.
7. Удвари І. Собрание источников для изучения русинской письменности II. Епископы Гавриил Благовский, Мануил Ольшавский, Иоанн Брадач и их время / И. Удвари. — Nyíregyháza, 2005. — 236 с.
8. Федака С. Д. З історії християнства на Закарпатті / С. Д. Федака. — Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2013. — 188 с.
9. Hodinka A. A Munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára / A. Hodinka. — Ungvár, 1911. — 668 p.

References

1. Hadzhega, V. (1936). Vykhovannya molodoho klyru Mukachivs'koyi yeparkhiyi [The education of the young clergy of the Mukachevo diocese]. Pratsi hreko-katolyts'koyi Bohoslovs'koyi Akademiyi u L'vovi. — Works of the Greek Catholic Theological Academy in Lviv, 3, 25-59 [in Ukrainian].
2. Kichera, V. (2007). Kul'turno-osvithna diyal'nist' monakhiv-vasylian na Zakarpatti v uhors'kyu ta avstro-uhors'kyu period [Cultural and educational activities Basilian monks in Transcarpathia in Hungarian and Austrian period] Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu: Seriya istoriya. — Scientific Bulletin of the Uzhgorod University: Series history, 19, 44-48 [in Ukrainian].
3. Kondratovych, I. (1924). Stremly'naya za rus'ku pechatnyu na Podkarpat-skoy Rusy u pamyatnyky staropechatnykh tserkovnykh knyh [Desire for Russian printing in Subcarpathian Rus and monuments of old-printed church books]. Podkarpat-skaya Rus'. — Subcarpathian Rus, 1 (4), 100 [in Ukrainian].
4. Lelekach, N. (1943). Munkachevska bohoslovska shkola (1744—1776) [Mukachevo Theological School (1744 — 1776)]. Unhvar: Drukarnya Podkarpat-skoho Obshchestva Nauk, 24 [in Ukrainian].

5. Pekar, A. (1997). Narysy istoriyi tserkvy Zakarpattya. Zapysky ChSVV [Essays on the history of the Transcarpathian church]. Lviv: Vyd-vo Ottsiv Vasyliyan «Misioner», V. II, 493 [in Ukrainian].
6. Rudlovchak, O. (1981). Z istoriyi nashykh bukvariv kintsya XVII — zachatku XX st. [From the history of our primers of the end of the 17th — the beginnings of the 20th century]. Bilya dzherel suchasnosti. — Near the sources of modern times, 237-260 [in Ukrainian].
7. Udvary, Y. (2005). Sobranie ystochnykov dlya yzuchenyya rusynskoy pys'mennosti II. Epyskopy Havryyl Blazhovskyy, Manuy'l Ol'shavskyy, Yoann Bradach y ykh vremya [Collection of sources for studying of Rusyn writing II. Bishops Gabriel Blazhovskyy, Manuel Olshavsky, John Bradach and their time]. Nyíregyháza, 236 [in Russian].
8. Fedaka, C. D. (2013). Z istoriyi khrystyianstva na Zakarpatti [From the history of Christianity in Transcarpathia]. Uzhhorod: Lira, 188. [in Ukrainian].
9. Hodinka, A. (1911). A Munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára [Mukachevo Greek Catholic bishop's documents]. Ungvár, 668 [in Hungarian].

Розлуцкая Г. М. Организационно-педагогическая деятельность епископов Мукачевской греко-католической епархии в XVIII ст.

Статья посвящена изучению и анализу организационно-педагогической деятельности епископов Мукачевской греко-католической епархии в XVIII в., которые значительно повлияли на формирование и развитие народного образования в закарпатском крае. Установлено, что епископы (И. Где Камелис, М. Ольшавский, И. Брадач, А. Бачинский) влияли на организацию начальных школ в Закарпатье, создание учебников и азбук на родном языке, открытие Мукачевской богословской школы и ее дальнейшую реорганизацию в Ужгородскую богословскую семинарию. Выяснено, что национально-культурная идентификация закарпатского населения исследуемого периода непосредственно связана с греко-католической церковью и церковнославянским языком, который греко-католическое духовенство приближало в своих работах к разговорной речи.

Ключевые слова: епископы, Мукачевская греко-католическая епархия, народное образование, начальные школы, богословская школа, духовная семинария.

Rozlutska G. Organizational and pedagogical activity of bishops of the Mukachevo Greek Catholic Diocese in the XVIIIth century

The article is devoted to the study and the analysis of the organizational and pedagogical activity of bishops of the Mukachevo Greek Catholic eparchy in the eighteenth century, which greatly influenced the formation and the development of the public education in the Transcarpathian region. It has been found out that the bishops (J. De Camelis, M. Olszavski, I. Bradach, A. Bachinsky) contributed to the organization of elementary schools in the Transcarpathian region, the creation of textbooks and alphabets in their native language, the organization of the Mukachevo Theological School and its further reorganization in the Uzhgorod Theological Seminary. On the initiative of bishop A. Bachinsky in the Transcarpathian region the Uzhgorod's Teaching Seminary was opened in which teachers training for the needs of the local population took place. The training here was in the Church Slavonic language. It has been revealed that Mukachevo bishops fought for the right to use their native language in the worship, the education and the science. It has been determined that the national-cultural identification of the Transcarpathian population of the period named above was directly related to the Greek-Catholic Church and Church Slavonic language, which the Greek-Catholic clergy approached in their writings on the spoken language.

Key words: bishops, Mukachevo Greek-Catholic eparchy, public education, elementary schools, theological school, theological seminary.

Стаття надійшла до редколегії 17.12.2017